

Egy 19. századi értelmiségi arisztokrata hagyatékának irodalomtörténeti használata

Vaderna Gábor: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata Gróf Dessewffy József életművében. Ráció Könyvkiadó, Bp. 2013. 456 old. (Ligatúra sorozat)

Egy 19. századi értelmiségi arisztokrata hagyatékának irodalomtörténeti használata – írhatjuk át Vaderna Gábor legújabb kötetének címét, mely kötet gróf Dessewffy József arisztokrata íráshasználati szokásait, szövegalkotói és -kiadási intencióit, konfrontációs gesztusait tárja fel új műfajokat, eszmétörténeti forrásokat, történeti dokumentumokat hasznosítva. A (társas) élet, irodalom és társadalom összefüggéseiből alkotja meg Vaderna Gábor azokat az értelmezési kontextusokat, amelyek a vizsgált Dessewffy-korpuszt értékesítik. Nem az irodalmi kánon újrendezése vagy Dessewffy rekanonizációja az irodalomtörténész szándéka. Vaderna Gábor kötetének érdeme az, amiképpen megmutatja, hogy egy feldolgozatlan hagyaték terjedelme és hiányosságai ellenére is milyen kihívások, értelmezési lehetőségek elé állítja a kutatót, milyen hangsúlyeltolódásokat válthat ki az irodalomtörténeti kánonban, miképp árnyalhatja korábbi tudásunkat egy-egy fogalomról (pl. felvilágosodás), irodalmi vitáról vagy életműről, illetve nem utolsó sorban miképp tárhatja fel egy-egy kérdés értelmezésének különböző módjait, a diszkurzusok összjátékát. A Ráció Könyvkiadó Ligatúra sorozatának része ez a kötet, és ekként nem meglepő a sorozatot ismerő olvasó számára, hogy mennyire termékeny ez esetben is az irodalomtörténeti kérdések társadalomtörténeti kontextualizálása oly módon, hogy új kérdésfelvetések kerülnek előtérbe, miközben a szerzői biográfia is hasznosul.

A kötet egyes fejezeteit azokkal szorosabb vagy lazább kapcsolatban álló mottók vezetik be, amelyek intertextuális és interdiszciplináris játékba hozzák az értelmezendő Dessewffy-hagyatékot. A szerző a kötet fejezeteinek kérdésfelvetései során jól tájékozottan és módszeresen sorakoztatja fel a magyarországi és külföldi szakirodalom vonatkozó munkáit,

miközben tudatosan viszonyul ezekhez, jelezvén, hol és milyen esetben kamatoztathatóak azok forrásai szempontjából. Ezzel a gesztusával saját kutatásának kontextusát teremti meg, miközben állandóan rá is kérdez előfeltevéseire (vagy érvelése esetlegeségét is érzékeli), figyelmeztetve mind magát, mind a hasonló kérdésekkel foglalkozó kutatókat, hogy az időbeli, térbeli, sőt kulturális távolság – ami elválaszt a kutatás tárgyától, a korábbi szövegektől vagy szerzőktől – nem áthidalható. „[K]i tudja ma már ezeket az utalásokat feltérképezni? Csak annyi tűnik bizonyosnak, hogy...”, sorakoztatja érveit és meglátásait Vaderna Gábor, és ezzel bármely kutatónak számolnia kell; recenszenként pedig a kötetben feltérképezett utalások töredékét hozhatjuk csupán szóba.

A kötet másodlagos intenciója a felvilágosodás fogalmának értelmezése, amely kerete annak az irodalomnak, amelyet Dessewffy ismer és a maga rendjén létre is hoz. A 19. század első három évtizedét az egymást kizáró diszkurzusok sajátos együttállása és az átalakuló nyilvánosság szerkezet jellemzi, ezért Vaderna Gábor kötetét e diszkurzusok összjátékának analizésére tett kísérletként is definiálódik. Állíthatjuk, hogy Vaderna szerencsés kísérletet végez.

Az élethez közelítő kérdésfelvetés az irodalom tárgyalását nem választja le az életeseményektől, sőt beilleszti azokat tágabb kontextusokba, így jutva el a családi nyilvánosságtól az intézményesülő nyilvánosságig – és ehhez a fejlődési ívhez igazodik a fejezetek rendszere.

Az életpálya kutatásának lehetőségeit feltáró első fejezet a nagy másik(ok)hoz, azaz Kazinczyhoz és Széchenyihez képest másodlagosként mutatja Dessewffy Józsefet, és ez a hierarchia nem csorbul a további fejezetekben sem. A Dessewffy-életmű

felől viszont lehetőség adódik arra, hogy kortársi közegben, de másként láthassuk a „kicsi én” és a „nagy másik” vitáit, a hatalmi viszonyokat, sőt azoknak irodalmon kívüli következményeit. Hiszen arról is szól Vaderna Gábor kötete, hogy az irodalomról nem választhatóak le az életesemények. Az élet lehetőséget ad arra, amire az irodalomtörténet nem: az irodalomtörténeti diskurzus szerint a Hítelvitában ellenfelekként megmutatkozó Dessewffy és Széchenyi között feloldhatatlan az ellentét, viszont a hétköznapi társas érintkezésben létrejöhet és létre is jött a megbékélés.

Vaderna Gábor mentegetőzve, de felvállaltan számol a könyv két vakfoltjával is: a Dessewffy által patronált Felső-Magyarországi Minerva, illetve az arisztokrata politikai pályájának vizsgálata, mely utóbbi érintőlegesen ugyan, de azért része a kötetnek. E felvállalt vakfoltok miatt is szimpatikus az a nagyfokú tudatosság, amely a kötetből kiolvasható.

A családi nyilvánosságot vizsgáló második fejezet a tudatos családtervezés, gyermeknevelés, a mérték szerint megélt élet gyakorlatát mutatja be. A Kazinczy család viszonyítási pontként szolgál ugyan, mert a Vaderna által feldolgozott források ezt teszik lehetővé, mégis hasznos lett volna összevetni Dessewffyké gyakorlatát más főúri családok hagyományaival, nevelési stratégiáival. A 19. század utolsó évtizedeinek magyar irodalomtörténetében jártas kutatóként úgy vélem, hogy a kontrollolvasatok vagy a kontextusok bővítése feltárhatta volna, hogy a nevelésnek a család életében betöltött szerepe, súlya, a gyermekek differenciált nevelése vagy például a családi színházi előadások más arisztokrata családok életében is hasonló jelentőséggel bírhatnak. Érdekes lett volna megvizsgálni azt is, bár lehet, hogy éppen a források nem adtak módot rá, hogy a család fennmaradása és a birtokelaprózódás ellenében milyen más stratégiák léteztek a korban. Talán azt is meg lehetett volna nézni, bár kevésbé jelentős kérdés, hogy a tudatos családtervezési minták ellenére miért nem alapítanak családot Dessewffy gyermekei, a hajdonként elhunyt 49 éves Virginia vagy a 76 évet élt Marcell.

A baráti nyilvánosságot tárgyazó harmadik fejezet a Kazinczyétól eltérő barátságkonceptiók és azok esztétikai-etikai implikációit vizsgálja két vita kapcsán. A Kisfaludy Sándorról folytatott Dessewffy–Kazinczy-levelezés (1808) az irodalmi ábrázolás kérdéseit veti fel. A Csokonai Vitéz Mihály miatti veszekedésük a vélt/valós Csokonai-kultusz működésével kapcsolatos, és sokkal rétegzettebb történet. Vaderna Gábornak sikerül rámutatni a levelezésben zajló első vita félreértéseire, a véleménykülönbségekre, az eltérő érvelési technikákra vagy versolvadási stratégiákra. A felek – esetünkben elérésekből következő – ellenállásaként elgondolt vitát éppen forrásainak és tájékozódásának köszönhetően tudja kimozdítani Vaderna a binaritásból, amennyiben harmadik értelmező szempontot is játékba tud hozni, jelesen a Berzsenyi Dánielét, vagy akkor, amikor a kritikafogalom homonimikusságára mutat rá különböző írói gyakorlatok felől.

A negyedik fejezet az irodalmi nyilvánossággal kapcsolatos. A popularitás fontos kérdésként van jelen Dessewffy levelezésében, hiszen ez a fokmérője írói teljesítményének. Dessewffy helyesírással kapcsolatos nézetei, az irodalom hozzáférhetőségét, a művelt társalgás alapjainak letételét szolgálják. Vaderna kötetében az arisztokrata elképzelése egyedinek tűnik, melyet csak teoretikus módon és csupán barátai előtt részletez. Bár ez a rejtettként megmutatkozó elgondolás bár a popularitás kérdését tematizálja, mégsem kerül szélesebb nyilvánosság elé, és talán ezért lesz hangsúlyosabb egyedisége. A kötet felől társtalanként látszik Dessewffy a popularitás ilyenfajta követelményében, viszont könnyen találhatnánk hozzá hasonló álláspontot és íráshasználatot másoknál is a korban. Tanulságos a Bártfai levelek vizsgálata. Dessewffy munkájának formai és tematikai változatosságát a mértékletesség elve írja fölül, mégis irodalmi kudarcot hoz számára. Az irodalomtörténeti értelmezés e kötetben azt is feltárja, miként lehet ez a kudarc az arisztokrata titkára, Dulházy Mihály számára egyben egzisztenciális tragédia. Ezáltal pedig irodalom és élet összekapcsolódásának negatív vetületei is helyet kapnak a kötetben.

A Dessewffy-életpálya sűrűsödő pontját jelenti az 1820–30-as évek intézményesülő nyilvánossága, melyről az ötödik fejezetben olvashatunk. Szemléletes módon tárja fel Vaderna Gábor egy konfrontatív forráselemzés során azt, hogy nem mindenki számára és nem egyformán nyitottak ezek a terek, és hogy ahányan érzékelik, annyiképpen rögzítik ugyanazt az eseményt. Ehhez hasonlóan mutatkozik meg a sajtószabadság kérdése is, melyben az eltérő szabadságfogalmakat azonos politikai nyelven beszélnek el az ellenfelek. A Hitel-vita és a Conversations Lexicon-i pör vizsgálata a kötetben érvként szolgál amellest, hogy a viták résztvevőinek megnyilatkozásai közeg- és nyilvánosságfüggők lehetnek, és hogy a nyilvánosságfogalom is relatív, hiszen a későbbi rekonstruáló értelmező az, aki átlátja az egyes vitákat, míg azok, akik benne vannak, nem látnak mindent. Itt kerül elő az a kérdés is, hogy miként működik egy a nyilvánosság elé nem került, de mégis valamiféle nyilvánosságot (ismertséget) élvező kéziratossá kultúra. Ezért is válik fontossá az értelmezés szempontjából az irodalomtörténeti pozíció, amely etikai kérdéssel is korrelál: az irodalomtörténeti elbeszélésben az egyes viták résztvevőinek egyoldalú megmutatása mára már kevésbé járható út. A kötet egésze, de e fejezet kitérítetted módon hozza szóba az irodalmi kánonhoz, a kéziratossághoz, egyáltalán a 19. század első évtizedeihez való viszonyt, mely értelmezésében eredményesebb az új források használata, a viták mellékhadszíntereinek bemutatása, a nézőpontok tágítása vagy az egyes tudománypolitikai stratégiák leleplezése.

A kötet alfejezeteinek címei mindig a Dessewffy-életműre vonatkoznak, ekként másodlagossá válik a „nagy másik” (Széchenyi, Bajzáék) vagy éppen a harmadik (Kisfaludy, Csokonai), és sikerül olyan megállapításokat tenni, melyek a vesztes, a kánon által kiszorított fél pozícióját is láttatják. Vaderna Gábornak sikerül feltölteni az 1830-as évek hiányzó irodalomtörténeti fejezetét, miközben kronologikusan rekonstruálja és értelmezi Dessewffy József életpályáját. A mindennapi élet eseményei a kötetben nem csupán az élet és irodalom elválaszthatatlan viszonyát szemléltetik, hanem a mértékletesség

szerint megélt, a művek által pedig esztétizált életet, illetve az irodalmat használó és alakító arisztokrata hétköznapjait példázzák. Szemléletes exkurzusok vezetnek ki bizonyos helyeken a kötet kérdésfeltevésének teréből, hogy majd eszmetörténeti következtetéseként gazdagítsák a korpuszt. Ilyenek pl. a expliciten a dohányzással, impliciten pedig a testiséggel, naplóírással, a szabadidő kultúrájával kapcsolatos részek.

Az élettelen testről való beszéd keretezi Vaderna Gábor kötetét. Míg a bevezető fejezet egy a Dessewffy-birtokon talált holttest kapcsán veti fel azokat az antropológiai kérdéseket, amelyek a gróf és értelmezője számára a halál és annak módja felől érdekesek, addig a kötet utolsó bekezdése nagyon elmésen fordítja ki a bináris logikával elgondolt hagyományos, teleologikus irodalomtörténeti narratívát, amikor Dessewffy özvegyének köszönő, és elismerő levelét idézi Vaderna Gábor. Az özvegy levelét ahhoz a Bajza Józsefhez intézi, aki az 1830-as évek egyik vitájában éppen férje ellenfeleként vesz részt, a levél szerint viszont megfordulni látszik a korábbi szembenállás. Mindez azt példázza, hogy az élet miként rendezi át az irodalom rendszerét, és fordítva, az irodalom miként befolyásolja azokat az életeteket, amelyek őt alakítják. Az élet és irodalom változásait, egymásba fordulását és összjátékát kívánja tehát értelmezni Vaderna Gábor Dessewffy József életműve segítségével. Értelmezését tudatos vagy véletlenszerű önreflexív megjegyzéseivel néhol gyengíti, máshol erősíti. Retorikai szempontból sem elvetendő az a hagyomány, amelyhez a véletlenül talált téma/tárgy felelőletésével kapcsolódik a kötet szerzője, akit megszólítanak a források, aki „rögtön tudta”, hogy mit fog kezdeni azokkal, miközben hozzászól, hogy „álomban sem gondoltam volna”. E szerzői kiszólások, az ironia vagy önironia fellazítja az amúgy erősen strukturált, teoretikusan és módszertanilag is megalapozott kötetet, amely a 19. század első évtizedeivel foglalkozó magyar irodalom-, társadalom- vagy eszmetörténetek számára megkerülhetetlen olvasmány.

Berki Tímea